

Онищук С.В.,
кандидат наук з державного управління, доцент,
начальник управління державної служби
Головного управління державної служби України
в Івано-Франківській області

Конкордатна система – модель відносин між церквою та державою

У статті розглянуто систему конкордату як модель відносин між церквою та державою, а також проаналізовано юридичну природу конкордату як важливого міжнародного договору нормативного характеру.

Ключові слова: конкордат, державно-церковні відносини, міжнародний договір.

Онищук С.В. Конкордатная система – модель отношений между государством и церковью

В статье рассмотрена система конкордата как модель отношений между церковью и государством, а также проанализирована юридическая природа конкордата как важного международного договора нормативного характера.

Ключевые слова: конкордат, государственно-церковные отношения, международный договор.

Onyshchuk S.V. The system of concordat is a model of relations between the state and church

In the scientific article the concordat system as a model of relations between church and state. Also analyze the legal nature of concordat as an important international treaty normative nature.

Key words: concordat, church-state relations, international treaty.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Проблема взаємодії держави та церкви – одна з найдавніших в історії людства, і, як показує час, одна із найважливіших. Держава і церква суттєво відрізняються за походженням, цілями, структурою, але водночас вони тісно пов'язані між собою. Ці дві найважливіші інституції мають свою особливу соціальну цінність і значимість [2, с. 5].

Це також два суб'єкти права, що укладають угоди між собою, відомі в історії державно-церковних відносин як конкордати. Значення їх надзвичайно важливе для двох сторін. Адже для розв'язання конфліктів або для становлення системи співпраці і взаємної допомоги, визначення юридичного статусу церкви всередині держави або для стабілізації відносин між державою та церквою потрібні такі узгодження. У традиційній юридичній системі конкордат вважався передусім привілейованою формою згоди і компромісу між двома найвищими суб'єктами інтернаціонального права. Незважаючи на різноманітність і різнорідність угод, які інколи називалися згодою, одностороннім, узгоджувальними законами, миром, загалом вживався термін “конкордат”, щоб указати на певний тип відносин між церквою та державою. Зараз наша держава є багатоконфесійною, такою, яка потребує активного пошуку нових моделей державно-церковної взаємодії. Учені різних галузей науки пропонують свої шляхи вирішення цього питання. До найбільш поширених на сьогодні типів державно-церковних відносин належить система конкордату. Тому в такій ситуації важливо розглянути згадану модель відносин між цими двома інституціями та проаналізувати юридичну природу конкордату. Це і є головним завданням дослідження, здійсненого у межах наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що існують поодинокі роботи, присвячені конкордатній системі, проте лише з позиції конкретних історичних фактів у працях таких науковців, як С.В.Сьомін, С.І.Здіорук, Ю.Г.Кальниш, В.М.Петрик, О.С.Бись. На жаль, дослідження правової природи конкордатів як важливого міжнародного договору нормативного характеру не проводилося. Також слід зауважити, що в науковій літературі повністю відсутні дослідження проблем, що стосуються конкордативної інституції на сучасному етапі розвитку державно-церковних відносин.

Мета та цілі статті. Для детального розгляду конкордатної системи як моделі відносин між державою та церквою потрібно розглянути історію, правову природу та сучасність системи конкордат. Це й визначає головну мету та цілі дослідження.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отримання наукових результатів дослідження. С.І.Здіорук у монографії “Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття” розглядає систему конкордату як одну із найбільш поширених у відносинах церкви із державою. Ця модель передбачає укладення відповідних угод між однією чи кількома релігійними інституціями, з одного боку, та державою – з другого. Підписання конкордату має силу міжнародного права, а його умови не можуть бути змінені урядом країни в односторонньому порядку. Крім того, конкордатна система надає суттєві привілеї певним церквам у різних напрямках їх діяльності. Він також зазначає, що така модель державно-церковних відносин притаманна Італії, Чилі, Аргентині [8, с. 482–483].

Саме ж поняття “конкордат” походить від лат. *Concordatum*, що означає “угода”. Згідно з визначеннями конкордат – це договір між Папою Римським як головою Римсько-католицької церкви та іншою католицькою державою, який регулює правовий стан Римсько-католицької церкви у певній державі, а також відносини цієї держави зі Святим Престолом [13, с. 163].

На сьогодні можна по-різному класифікувати конкордати. За метою їх можна поділити на конкордати дружби, миру, співпраці; за суб'єктами – на конкордати папські, соборові, єпископські, а за формою – на конкордати з папською Буллою, подвійним одночасним і незалежним документом або з двостороннім актом. За терміном дії вони можуть бути обмеженими або необмеженими в часі.

Аналіз історичних фактів показує, що інститут конкордату скоріш за все започаткований з міркувань захисту церкви від утисків держави [12, с. 151].

Звичайно, в середньовічних конкордатах переважала політико-релігійна концепція юрисдикційного дуалізму. Стверджувалося існування одного людського суспільства, яке, відповідно, перебуває під двома владами: державною та церковною. Всі тогочасні протистояння стосувалися обмеження цих влад.

Історично Вормський конкордат вважають першим, він походить від лат. *Pax Wormatiensis cum Calixto II*, також відомий як *Pactum Calixtinum* – це договір між Калікстом II Папою Римським та імператором Священної Римської Імперії Генріхом V, підписаний 23 вересня 1122 р. у Вормсі та ратифікований у 1123 р. на Першому Латеранському соборі. Він припинив боротьбу за інвеституру, забезпечував церкві та державі мир, а король зобов'язався повернути Папі Римському та церквам захоплене майно. Цей документ дав змогу врегулювати багато невирішених питань щодо призначення церковних ієрархів і в цілому був більш вигідний Папі Римському, ніж імператорові [13, с. 168].

У Пізньому Середньовіччі і на початку сучасної доби проблеми, що виникли з конціліаристичних доктрин, торкаються не тільки церкви, а й держави. Теми про

церковне майно, призначення їх управителів, частку їхніх прибутків, про централізацію та децентралізацію влади переважали. Тодішня епоха представлена такими конкордатами: Собор у Констанці 1418 р. з Іспанією, Францією, Німеччиною та Англією, в якому договори були сформовані з єпископатами, а не з державними правителями; конкордат Віденський 1448 р. між Папою Миколою V та імператором Федеріко II; Конкордат Болонський 1516 р. між Папою Левом X і королем Франції Франциском.

Починаючи із XVI ст. й упродовж двох наступних століть призначення конкордатів полягало в уникненні розколів та захисті церкви від незаконних втручань держави. Церква надає державам багато привілеїв, навіть таких, що стосуються номінації єпископів та церковного майна. Про це засвідчують: Іспанський Конкордат 1753 р., укладений Бенедиктом XIV і Федеріком VI, та Міланський, Сардинський, Португальський Конкордати.

На конкордати XIX ст. суттєво вплинула французька революція. Наполеонівський Конкордат 1801 р. усуває небезпеку однієї схизми (від гр. розрив, розкол) у Франції і відновлює католицький культ. Згідно із цим Конкордатом церква зазнала суттєвих обмежень і суворого контролю [10, с. 95]. Конкордати поширювалися як нормальна система відносин між церквою і державою у католицьких і некатолицьких державах. Вони намагалися покласти край переслідуванням проти церкви і охороняти права навіть ціною відмови від привілеїв і дочасних інтересів.

У 1851 р. укладений Іспанський конкордат між Пієм IX та Ізабеллою II й Австрійський конкордат, який теж уклав Пій IX із Францом Йосифом. Саме вони вирішально впливали на конкордати, укладені в другій половині століття з численними країнами Латинської Америки, такими як Гватемала (1852, 1884), Гаїті (1860), Гондурас (1861), Нікарагуа (1861), Сан-Сальвадор (1862), Еквадор (1862) і Колумбія (1887).

Новий імпульс для розвитку система конкордату отримала після Першої світової війни, тобто відтоді починається нова доба конкордатів. Бенедикт XV звернувся до держав, особливо до нових, із запрошенням до стабілізації і конкретизації їх відносин із Католицькою церквою. Така пропозиція Папи була прийнята цими країнами позитивно. Протягом наступних 15 років було укладено 14 важливих конкордатів з такими країнами, як Латвія (1922), Баварія (1924), Польща (1925) та ін. [3, с. 218]. Найважливішим був, звичайно, конкордат із Італією (1929), поєднаний з Латеранським договором. Досить складним і суперечливим явищем у суспільному і духовному житті Італії став цей конкордат, підписаний урядом Муссоліні. У результаті була створена держава Ватикан та відновлені певні привілеї для церкви. Церква домоглася вирішення питань, що стосувалися шлюбно-сімейних відносин, мистецтва та науки, економіки та навіть визнання релігійної освіти в державних школах, яка раніше була заборонена. Також завдяки цьому конкордату були утворені Академія наук на чолі з Г.Марконі та Академія мистецтв на чолі з Г.Д'аннунціо [9, с. 106]. На цей час італійська держава уклала угоди за зразком католицького конкордату із шістьма деномінаціями меншин, що також виражають принцип співробітництва. Це угоди з вальдезіанцями (1984 р.), п'ятдесятниками й адвентистами (1986 р.), іудеями (1987 р.), баптистами і лютеранами (1993 р.). В односторонньому порядку держава не має права змінювати угоди. Ці шість деномінацій, що дійшли згоди з державою, можуть бути впевнені в незмінності їх правового статусу. В такій державі основна частина конституційного права щодо врегулювання державно-церковних відносин

базується на договірному зобов'язанні, що вже історично сформоване і дає важливі результати [9, с. 106].

Релігійно-політичні обставини і характеристики конкордатів нової доби запропонували більш ґрунтовну основу для сучасної конкордавної теорії, а саме рівноправності у відносинах церкви і держави, використовуючи при цьому інструменти позитивного міжнародного права, тобто закони і договори. Отже, конкордат, незважаючи на свої особливості, набуває форми міжнародного договору, тобто стає угодою між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають для них спільний інтерес і регулюють їх відносини шляхом визначення взаємних прав і обов'язків. Лише через міжнародний договір можна програмувати міжнародні відносини, викликати до життя нові відносини або сприяти їх виникненню [10, с. 49].

У період Другої світової війни і аж до початку II Ватиканського Собору (1939–1962) були підписані три важливих конкордати: Португальський (1940), Іспанський (1953) і Домініканської Республіки (1954). Найхарактернішим прикладом конкордату є Іспанський Конкордат. Більшість науковців стверджує, що саме він укладений відповідно до найтрадиційніших принципів публічного церковного права [11, с. 106]. Іспанський конкордат 1953 р. надавав католицькій церкві привілейованого юридичного статусу офіційної церкви і визнавав її юрисдикцію на всій іспанській території [7, с. 106].

Після II Ватиканського Собору Апостольська Столиця уклала численні конкордати із країнами, в яких переважає католицьке населення. Це Венесуелла (1964), Аргентина (1966), Колумбія (1973). Проте переважна більшість конкордатів укладена з країнами християнської більшості, але релігійно плюралістичними, такими як Австрія (1964, 1968, 1969) і деякі німецькі держави, такі як Мала Саксонія (1965), Баварія (1966, 1968, 1974), Ренанія-Палатінат (1969) і Саар (1966). Укладені конкордати із соціалістичними країнами: Угорщиною (1964), Югославією (1966), Тунізією (1964). Останні намагаються насамперед гарантувати церкві щонайменше свободи і незалежності [11, с. 97].

Сьогодні Католицькою церквою встановлено багато договірних відносин. Згідно з даними з початку правління Івана Павла II і до початку 2000 р. укладено близько 75 дипломатичних договорів, із них 60 – з європейськими державами. Такі відносини називаються договорами, стосуються окремих питань та при цьому не регулюють всієї сукупності відносин з певною державою. Ці узгодження все рідше іменуються конкордатами і, відповідно, сам термін “конкордат” вживається досить рідко. Поняття конкордат було вжито в 1993 р., коли Святий Престол уклав конкордат із Польщею. Крім договорів, за останні десятиліття в практиці Святого Престолу трапляються двосторонні дипломатичні документи, що іменуються конвенціями, протоколами чи фінансовими узгодженнями [6].

На сучасному етапі розвитку конкордат – це міжнародний договір нормативного характеру, проте це не єдиний засіб регулювання відносин між церквою та державою. У конкордаті, як і в міжнародних трактатах, є два фундаментальних типи конкорда-тивних умов: контрактуральні та нормативні.

Контрактуральні умови створюють у сторін юридичний обов'язок дотримуватися того, що було домовлено з відповідним суб'єктивним правом вимагати виконання, а нормативними є ті умови, що стабілізують деякі об'єктивні норми права, дійсні і застосовані до юридичних установ двох сторін, які домовляються. Конкордат як міжнародний договір визначає обов'язки для двох сторін і встановлює відповідні

суб'єктивні права вимагати їх виконання. Процедура створення конкордату є складною і передбачає три етапи. На першому етапі ведуться переговори між сторонами. Представники сторін готують матеріали, перевіряють правдивість усіх даних і на основі цього переходять до дискусії та редагування тексту майбутнього конкордату. Понтифік і глава держави призначають уповноважених осіб, які контролюють правильне дотримання процедури. Досягнувши згоди на першому етапі, сторони переходять до підписання документа. Це і є другим етапом створення конкордату. Раніше конкордат, який був скріплений підписами обох сторін, одразу набував юридичної сили. Нині конкордат стає офіційним міжнародним документом після ратифікації. Ратифікація – це останній етап, і він належить до компетенції Понтифіка і глави держави. Для введення конкордату в дію, який, відповідно, через ратифікацію набирає повної юридичної сили, вимагається обмін інструментами ратифікації, що здійснюється уповноваженими особами в обумовлених місці й часі. Тоді ж конкордат стає ратифікованим міжнародним договором та зобов'язуючим для сторін, що його підписали [11, с. 108].

Висновки з даного дослідження. Отож, як бачимо, більшість конкордатів є результатом компромісу, якого вдалося досягти в результаті переговорів. Практика свідчить, що для підготовки деяких конкордатів і переговорів з метою їх укладення були потрібні роки й десятиріччя. Така взаємодія між цими двома інституціями існувала протягом всієї історії. Міжнародне право активно спиралося на релігію, особливо на практику застосування конкордату як міжнародного договору, саме вона являла собою важливий нормативний фактор у міжнародних відносинах. Тому й на сучасному етапі державно-церковних відносин важливо продовжити застосування цієї практики. Система конкордату, тобто договірні відносини церкви і держави, зможе регламентувати права і обов'язки сторін, сприятиме виробленню партнерських засад співпраці.

Проте зміст нових конкордатів повинен відповідати новим моделям державно-церковних відносин, хоча традиційно об'єктом конкордатів були релігійна свобода, конфесійність, церковна організація, територіальні округи, призначення єпископів і церковних завдань, релігійні конгрегації і асоціації, навчання, шлюб, релігійна допомога збройним силам та державним чи приватним інституціям, обмеження політичної діяльності церкви, економічна допомога, звільнення тощо. Церква повинна забезпечити дотримання основних принципів свого існування та діяльності. Тому держава через конкордат повинна визнати та гарантувати свободу й автономію церкви в державі і виконання її власних функцій. Взагалі конкордати повинні поширювати мир між людьми, протистояти конфліктам, що можуть виникати між державою та церквою.

Перспективи подальших розвідок полягають у детальному розгляді усіх світових моделей державно-церковної взаємодії, які можуть слугувати яскравим прикладом для нашої держави.

Список використаних джерел

1. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 387 с.
2. Бальжик І. А. Відносини держави і церкви: “Симфонія влад” : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Бальжик І. А. – Одеса, 2007. – 21 с.

3. *Бись О. С.* Історико-правові аспекти розвитку міжнародної діяльності апостольського престолу / О. С. Бись // Універ. наук. зап. – 2009. – № 3(31). – С. 217– 223.
4. *Берега В.* Політичні еліти незалежної України завжди тяжіли до того, щоб “укласти конкордат” з якоюсь однією конфесією [Електронний ресурс] / В. Берега. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/37148/
5. *Джонатан Гілл.* Історія Християнства / Гілл Джонатан. – К. : Темпора, 2010. – 560 с.
6. *Ердо П.* Конкордат в Європе [Електронний ресурс] / П. Эрдо. – Режим доступу : http://agnuz.info/tl_files/reading_room/erdo/
7. *Журавлева О. І.* Від конкордату до системи конституційних угод (досвід державно-церковних відносин іспанії та Італії) [Електронний ресурс] / О. І. Журавлева. – Режим доступу : http://www.iai.gov.ua/_u/iai/dtp/CONF/10/articles/sec2/s2a3.html
8. *Здіорук С. І.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття : монографія / С. І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
9. Релігієзнавство : навч. посіб. / за ред. С. А. Бублика. – К., 1998. – 496 с.
10. Міжнародне право : конспект лекцій ЛНУ. – Львів : [б.в.], 2009.
11. *Мудрий Софрон.* ЧСВВ. Публічне право церкви і конкордати / Софрон Мудрий. – Івано-Франківськ : Теолог. акад., 2002. – 150 с.
12. *Сьомін С. В.* Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз) : монографія / С. В. Сьомін, Ю. Г. Кальниш, В. М. Петрик, В. В. Остроухов ; за ред. З. І. Тимошенко. – К. : [б. в.], 2002.
13. *Черній А. М.* Релігієзнавство : навч. посіб. / А. М. Черній, А. І. Лахно. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 228 с.